

DREPTATEA

Egalitate și dreptate. În relațiile sociale dintre indivizi ne raportăm permanent la conceptul de dreptate, valorizăm formele de guvernare în funcție de asigurarea sau nu a dreptății în distribuirea bunurilor. Problema dreptății apare o dată cu afirmarea naturii sociale a omului. *Originea dreptății* a fost căutată fie **în individ** – un sentiment înnăscut în conștiința umană, care-i conduce toate acțiunile (J.J. Rousseau); fie este o consecință a relației inextricabile individ – societate – un rezultat al dorinței indivizilor de a pedepsi pe cei care încalcă regulile prescrise de societate (J.St. Mill). Răspunsurile referitoare la originea dreptății nu reprezintă însă soluții pentru *problematica formei de dreptate* care să asigure atât libertatea individului, cât și egalitatea în drepturi și șanse. Față de formele nocive ale dreptății ca egalitarismul (nivelare și uniformizare a nevoilor și a retribuției omului), se propune însă o teorie a dreptății care, pornind de la principiul egalității în sferele de libertate ale indivizilor, acceptă inegalitățile în măsura în care conduc către avantajul tuturor. Teoria lui Rawls constituie astfel un compromis între cea mai largă libertate posibilă și cel mai compensatoriu grad de egalitate pentru indivizi.

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Teoriile politice de până la Rousseau considerau apariția statului și orânduirii sociale ca salvare a omului dintr-o stare naturală de război permanent între indivizi. Dimpotrivă, pentru Rousseau, starea naturală, anterioară oricărei guvernări, era starea paradisiacă a absenței oricărui conflict între oameni. Pentru ca societatea civilă, apărută în conștiința oamenilor o dată cu ideea de proprietate, să fie sursa inegalităților și nefericirii oamenilor. Ceea ce propune Rousseau în vederea realizării unui cadru social în care să se respecte atât libertatea, cât și dreptatea este ideea unui *contract social*¹. Prin el, indivizii participanți își pun în comun drepturile și libertatea și se supun voinței generale rezultate din însumarea tuturor membrilor întregului. Astfel, fiecare decide atât pentru sine, cât și pentru ceilalți, în egală măsură: libertatea și dreptatea îmi aparțin în măsura în care aparțin și celorlalți. Legile, ca expresie condensată a voinței indivizilor, urmăresc, firesc, dorința indivizilor, și anume, respectarea libertății și a dreptății. *Dreptatea* se stabilește prin lege; legea este stabilită prin *voință generală*, iar voința generală este expresia sumei voinței indivizilor. Prin urmare, dreptatea este forma generalizată ca lege a convenției a voinței individului. „Există deci în fundul sufletelor un principiu înnăscut de dreptate și de virtute, pe temeiul căruia, împotriva propriilor noastre maxime, judecăm acțiunile noastre și pe cele ale altuia ca fiind bune sau rele, iar acestui principiu îi dăm numele de conștiință.” ... „A găsi o formă de asociație care să apere și să protejeze cu toată forța comună persoana și bunurile fiecărui asociat și în cadrul căreia fiecare dintre ei, unindu-se cu toții, să nu asculte totuși decât de el însuși și să rămână tot atât de liber ca și mai înainte.” (*Contractul social*)

John Stuart Mill (1806-1873). Teoria contractualistă a lui Rousseau pornea de la postulatul că sentimentul pur al dreptății este înrădăcinat în natura umană și el îi conduce acțiunile. Pentru Mill, *sentimentului dreptății* îi lipsește puritatea. Izvorât din dorința de a pedepsi pe cei care încalcă regulile, el este transformat, prin aplicarea universală în societate, în *regulă de conduită necesară realizării binelui umanității*. Astfel, singurul rol al societății este acela de a asigura un cadru legal în care cei care încalcă regulile să fie pedepsiți; altfel spus, singurul drept al societății este acela de a se proteja și de a proteja pe indivizi de încălcări ale regulilor. *Dreptul individului* este ceva ce este protejat de societate împotriva imixtunii nedrepte a celorlalți. *Ideea de dreptate*, ca regulă de conduită, are un puternic caracter moral. Aceasta pentru că sunt fixate exigențe morale care asigură un spațiu inviolabil, propriu unui singur individ. Iar acest drept este protejat de către societate în numele bunăstării sau utilității generale. Dreptatea se realizează în vederea conservării drepturilor omului; ea se bazează pe sentimentele sociale ale umanității și tinde către *utilitatea generală*. Dreptatea sau protejarea de către societate a drepturilor indivizilor este justificată întrucât asigură eficiența, creșterea avantajelor. „Dreptatea este un nume pentru anumite clase de reguli morale care privesc mai direct esența bunăstării umane și sunt deci cu atât mai obligatorii decât orice alte reguli pentru îndrumarea vieții; iar noțiunea ce am descoperit a fi chiar esența ideii de dreptate anume noțiunea unui drept aparținând unui individ - implică și consfințește această formă mai constrângătoare de obligație.” ... „Să recapitulăm: ideea de dreptate presupune două lucruri - o regulă de conduită și un sentiment care sancționează regula. Trebuie să presupunem că primul e comun întregii umanități și merit binelui acesteia. Celălalt (sentimentul) e dorința ca aceia care încalcă regula să sufere o pedeapsă.” (*Utilitarismul*)

Teoria lui **JOHN RAWLS**² (1921-) despre dreptate se bazează pe ipoteza concepțiilor contractualiste a unei

¹ Filosofi contractualiști: Thomas Hobbes (1588-1679); John Locke (1632-1704); J.J. Rousseau (1712-1778).

² Neocontractualismul reprezintă un curent din domeniul filosofiei politice care argumentează pentru o concepție egalitară și liberală a dreptății (J. Rawls) sau pentru o moralitate stabilită prin deliberare comună (T.M. Scanlon); Libertarianism: teorie conform căreia funcția statului este de a apăra drepturile individuale; dincolo de acest atribut, statul interferează ilegal cu sfera personală de libertate.

stări originare în care oamenii se află în vederea stabilirii legilor, principiilor unei societăți în care vor urma să trăiască. Diferența specifică o constituie faptul că Rawls concepe indivizii ca independenți de scopurile și valorile particulare. În poziția originară, stabilind principiile societății, ei sunt acoperiți de un "vâl de ignoranță" în privința pozițiilor sociale viitoare, a scopurilor acțiunilor etc. Individul este o persoană *egoistă*, adică neinteresată de scopurile celorlalți, și *rațională*, adică una care urmează calea cea mai simplă pentru a-și atinge scopurile. Tocmai o astfel de persoană trebuie să fixeze principii care să asigure, indiferent de poziția socială sau contextul politic, echitatea în distribuirea drepturilor și a datoriilor.

Echitatea apare astfel drept conceptul fundamental pentru dreptate care garantează, pe de o parte, posibilitatea ca mai multe persoane să ajungă la mi *acord* și, pe de altă parte, corectitudinea distribuirii bunurilor între indivizii participanți la un astfel de acord. Astfel, principiile dreptății stabilite de indivizii lipsiți de orice cunoștințe despre avantajele și dezavantajele viitoare vor urmări nu atât mărirea avantajelor, ci strict limitarea, restricția asupra distribuirii drepturilor și datoriilor. *Primul principiu* al dreptății va circumscrie limitele libertății: cea mai largă libertate este cea similară cu a celorlalți. Prin *cel de-al doilea principiu* inegalitățile sunt acceptate doar în măsura în care conduc la avantajul egal al tuturor care participă la astfel de inegalități. Teoria lui Rawls, prin considerarea echității ca element intermediar între libertate și dreptate, se bazează totuși pe un postulat: acela că indivizii, într-o situație originară, se vor comporta rațional și moral. „*Concepția despre dreptate pe care vreau să o dezvolt poate fi enunțată sub forma următoarelor două principii: mai întâi, fiecare persoană participantă la o practică sau afectată de ea are un drept egal la cea mai largă libertate compatibilă cu o libertate similară a celorlalți; în al doilea rând, în egalitățile sunt arbitrare, în afara cazului în care ne putem aștepta în mod responsabil ca ele să conducă la avantajele tuturor, iar pozițiile sociale și funcțiile cărora le sunt atașate, sau în urma cărora pot fi dobândite, sunt deschise tuturor. Aceste principii exprimă dreptatea ca un complex de trei idei: libertate, egalitate și recompensă pentru serviciile ce contribuie la binele public.*” (Dreptatea ca echitate)

Dreptate și proprietate. Robert Nozick (1938-). Teoriile despre dreptate de până la Nozick introduceau o distincție artificială între producție și distribuirea de produse. Distribuția bunurilor avea loc conform unui principiu care ține a seama fie de satisfacerea nevoilor (marxism), fie de respectarea meritelor (capitalism). Însă, în societate, o astfel de situație nu există. Cel care produce, consideră Nozick, se află "atașat" de acel produs. Iar această atașare, determinată în cadrul procesului de producere, este echivalentă cu o îndreptățire a celui care produce la lucrul pe care-l produce. Altfel spus, doar ținând cont de continuitatea producție - distribuție, trebuie să se formuleze o teorie a dreptății. Această teorie a dreptății sau *teoria îndreptățirii*, cum o numește Nozick, este formulată în funcție de două principii: *principiul dreptății în achiziție* și *principiul dreptății în transfer*. Primul principiu determină situațiile în care bunurile pe care nu le posedăm pot deveni proprietatea noastră, iar cel de-al doilea tranșează condițiile în care o persoană poate dobândi o proprietate deținută de altă persoană. Cu alte cuvinte, ceea ce rezultă din libera alegere individuală a unui proces de producție de bunuri este distribuit în funcție de ceea ce face fiecare pentru sine însuși în vederea posesiei de bunuri. Astfel este evitată situația indezirabilă derivată din aplicarea dreptății distributive în viziunea lui J. Rawls, și anume folosirea celui mai favorizat individ ca mijloc în vederea celui mai defavorizat. „*Dacă lumea ar fi pe deplin dreaptă, următoarea definiție inductivă ar acoperi complet tema dreptății cu referire la proprietăți: 1. Un individ care dobândește o proprietate conform principiului dreptății în achiziție este îndreptățit la acea proprietate; 2. Un individ care dobândește o proprietate conform principiului proprietății în transfer, de la altcineva îndreptățit la acea proprietate, este îndreptățit la acea proprietate; 3. Nimeni nu este îndreptățit la o proprietate decât prin aplicări (repetate) ale lui 1 și 2.*” (Anarhie, stat și utopie)

POLITICA. Putere și legitimitate în teoriile politice moderne și contemporane. Până în secolul XVI-XVII, societatea era considerată un organism cu o existență independentă de cea a indivizilor, care lua decizii și stabilea legi. Nu indivizii formau societatea, ci indivizii trăiau în societate ca într-un mediu legiuitor. Odată cu modernitatea s-a considerat că societatea nu există ca atare, ci este doar o consecință a unui acord între indivizi. Brusc, accentul a fost pus asupra individului și drepturilor acestuia, asupra raporturilor individ - individ și individ - societate. Se pun astfel două probleme: 1. acordul legilor societății cu *drepturile* (naturale) ale oamenilor; 2. limitele puterii exercitate de societate asupra individului, respectiv *raportul dintre putere și legitimitate*.

Liberalismul reprezintă o soluție a conflictului dintre Libertate și Autoritate (J.S. Mill). Această soluție politică urmărește în special circumscrierea strictă a limitelor puterii statului asupra individului. Statul este redus la un garant al justiției, al securității individuale. În liberalism, despotismul, fie individual, fie al maselor (majorității), este înlăturat, pentru că libertatea și individul sunt valorile supreme care trebuie respectate necondiționat. Iar

sistemul de guvernare care asigură creșterea importanței deciziilor individuale pentru societate, pluralismul politic, social, religios, egalitatea în drepturi, este *democrația*. Ca sistem de instituții și relații, democrația face posibilă acțiunea directă sau indirectă (prin reprezentanți) a celor guvernați asupra guvernării; ea funcționează ca o matrice politic-socială ce determină exercitarea deplină a libertății individuale.

Karl Marx (1818-1883) – omul este o ființă cu nevoi naturale care, pentru a și le satisface, produce mijloace materiale precum relațiile economice, raporturile social-politice. Din acest punct de vedere, este analizată societatea capitalistă. Ca societate industrială, *capitalismul* realizează, după Marx, o dezumanizare a omului prin faptul că forța de muncă este vândută ca marfă. Muncitorul își vinde forța de muncă manuală ca marfă: ceea ce înseamnă că nu primește înapoi de la societate echivalentul cantității de muncă și că produsul direct al muncii sale nu îi aparține. Omul este astfel alienat, înstrăinat de sine însuși.

Unei astfel de societăți Marx îi opune *socialismul*, o formă de societate care are ca prim principiu posesia comună a forțelor materiale de producție. Consecința imediată a aplicării acestui principiu este aceea că producătorul primește echivalentul cantității de muncă, muncitorul aflându-se într-o relație directă, nealienată cu produsele sale, fiind stăpân al muncii sale. Bunurile obținute prin muncă nu sunt distribuite însă echitabil (echivalând cantitatea de muncă), ci după nevoile fiecăruia. Prin urmare, societatea socialistă este o comunitate de indivizi, pentru care mijloacele de producție sunt comune, unde puterea de muncă a fiecăruia este unitară cu celelalte, formând un corpus supra-individual. „Înăuntrul societății colectiviste, întemeiată pe proprietatea comună asupra mijloacelor de producție, producătorii nu mai fac schimb de produse; de asemenea, munca întrebuintată pentru confecționarea produselor nu mai apare ca valoare a acestor produse, ca o calitate materială a lor, deoarece aici, spre deosebire de societatea capitalistă, muncile individuale există în mod direct ca părți componente ale ansamblului muncii și nu pe cale indirectă.” (*Critica programului de la Gotha*)

Friederich Hayek (1899 - 1992). Între teoriile despre origine a societății umane și sfera libertății umane există o strânsă legătură. Dacă *ordinea socială* este una constituită în vederea realizării anumitor scopuri, urmând anumite reguli impuse, libertatea de acțiune a individului se restrânge; dacă, dimpotrivă, așa cum considera Hayek, ordinea socială este derivată dintr-un *proces spontan de auto-construire*, dintr-o adecvare naturală a intereselor particulare ale individului, sfera libertății este extinsă. Cu cât scopurile particulare sunt preeminente asupra scopurilor supra-personale, cu atât domeniul de acțiune al individului, în vederea intereselor proprii, este mai mare.

Deoarece ordinea socială se află într-o continuă dezvoltare în cadrul unor reguli abstracte și impersonale, care asigură adecvarea naturală a scopurilor particulare, și libertatea urmează dezvoltarea, evoluția ordinii sociale. Astfel înțeleasă, libertatea, pentru Hayek, este *libertatea individuală*. Ea se definește ca *absență a constrângerii*, ca sferă privată asupra căreia societatea nu poate interveni. *Liberalismul* lui Hayek nu trebuie însă confundat cu anarhia. Pentru că, într-o societate, coerciția este necesară, dar redusă la minim, și determinată prin reguli general cunoscute. Adică, orice imixtiune legitimă a societății în sfera individului este o consecință a încălcării de către individ a regulilor. „*Ne ocupăm în această carte de acea stare în care coerciția la care unii oameni îi supun 'pe semenii lor este redusă, atât cât este posibil acest lucru în societate. Această stare va fi numită stare de libertate.*” ... „*Starea în care un om nu este supus coerciției, prin voința arbitrară a altuia sau a altora, este adesea denumită libertate «individuală» sau «personală».*” ... „*Astfel, libertatea presupune ca individul să aibă o sferă privată asigurată, iar în mediul său să existe un ansamblu de circumstanțe asupra cărora alții să nu poată interveni.*” (*Constituția libertății*)

Karl Raimund Popper (1902-1994). Privită în ansamblu, istoria are aparenta unui organism viu care se dezvoltă în conformitate cu propriile legi, care evoluează. Prins în cursul istoriei, omul se simte despovărat de responsabilitatea individuală. Treptat, el devine un element neutru al unui organism supra-personal și universal: istoria.

Împotriva acestei concepții mistificatoare despre istorie, care nu urmărește decât o justificare irațională a totalitarismului, a anihilării semnificației individului, protestează K. Popper. Istoria, ca sumă a faptelor, nu are nici un sens, nu urmărește nici un scop, nu evoluează; doar *deciziile individuale*, care conferă sens faptelor, atribuie sens și istoriei. Individul se relevă astfel ca element esențial, purtător de sens și de responsabilitate pentru deciziile sale. Poziția democratică în care se situează Popper este una a *preeminenței deciziei asupra faptei*, a convenției umane asupra naturii, a individului asupra societății ca întreg. *Democrația popperiană* nu afirmă însă puterea poporului, înscăunarea voinței generale sau a majorității, ci ea este definită în termenii unei *forme de guvernământ care nu permite instaurarea dictaturii sau creșterea puterii statului*. Prin urmare, esențial pentru asigurarea libertății individuale nu este calitatea celui care exercită puterea (cine trebuie să conducă?), ci dacă modul de

guvernare păstrează deschisă posibilitatea de a destitui guvernul în situațiile în care drepturile indivizilor sunt încălcate. O *domnie a rațiunii*, adică a capacității de a discuta critic propria poziție sau a altora, ca luptă pentru dreptate, libertate, egalitate, caracterizează o *societate deschisă* în care și de care individul este responsabil.

„Privită din acest unghi, teoria democrației nu se bazează pe principiul că majoritatea trebuie să guverneze; putem spune mai curând că diversele metode egalitare de control democratic, ca alegerile generale sau guvernul reprezentativ, nu trebuie considerate mai mult decât niște instrumente și - în condițiile unei neîncrederi tradiționale difuze față de tiranie - niște dispozitive instituționale de protecție destul de eficiente împotriva tiraniei.” (Paradoxurile suveranității) ... ”Democrațiile nu sunt deci forme de suveranitate populară, ci, în primul rând, instituții prevăzute să ne apere împotriva dictaturii. Ele nu îngăduie o conducere de tip dictatorial, o acumulare de putere, ci caută să limiteze puterea statului. Este vital, în acest sens, ca o democrație să rămână deschisă posibilității de a destitui guvernul fără vărsare de sânge, atunci când acesta ne violează drepturile și îndatoririle specifice, dar și atunci când politica ni se pare nedreaptă sau nepotrivită.” (Leția acestui secol)

Robert Nozick (1938 -) – **Statul minimal**. Teoriile secolului al XVII-lea asupra originii societății umane, în special teoriile contractualiste, sunt o justificare a diminuării permanente a libertății de acțiune a individului. Pentru Rousseau, Lock, statul este consecința unui acord între indivizi care renunță la anumite drepturi. Acest tip de stat devine astfel mai puternic decât cei care l-au instituit.

Nozick denunță însă falsitatea teoriilor contractualiste, considerând că statul este rezultat din starea de anarhie, ca urmare a constituirii de grupări spontane, de asociații de protecție reciprocă. În locul înțelegerii comune, a "acordului", Nozick tratează *interesul propriu rațional* ca element de bază ce permite trecerea de la starea de anarhie la stat. Individul nu va fi niciodată de acord să renunțe la drepturile sale, de aceea va căuta nu să le cedeze, cum gândea Rousseau, ci să le asigure. Singura formă care poate asigura *libertatea maximă și drepturile*, în așa măsură încât coexistența lor să fie posibilă, este *statul minimal*. Singura funcție a acestui a este aceea de protecție și de asigurare a respectării contractelor dintre indivizi. Altfel spus, statul minimal este forma cea mai apropiată de *respectarea drepturilor indivizilor*, dar și de starea de anarhie unde monopolul forței și protejarea individului de către stat sunt acte imorale. „Referitor la stat, concluziile noastre principale sunt: un stat minimal, limitat la funcțiile restrânse ale protecției împotriva forței, furtului, înșelătoriei și ale asigurării respectării contractelor ș.a.m.d. este justificat; orice stat care are funcții mai extinse va încălca drepturile persoanelor de a nu fi forțate să facă anumite lucruri și este, așadar, nejustificat; statul minimal te și inspiră și este și drept.” (Anarhie, stat și utopie)

Drepturile omului. Teoria drepturilor omului se bazează pe concepția creștină conform căreia există o *lege naturală* a lui Dumnezeu înscrisă în inima oamenilor ce trebuie respectată, și respectiv, pe ideile contractualiste ale secolelor XVII-XVIII care consideră că omul, existând în starea de natură înaintea societății civile, are dreptul natural la viață, libertate și proprietate. Ideea comună celor două surse ale teoriei drepturilor omului este aceea că *omul deține o natură anterioară societății* și că scopul oricărei guvernări este să protejeze această natură, să asigure *respectarea drepturilor naturale*. Consecințele unei astfel de teorii nu au întârziat să apară: în 1776, în SUA, în Declarația de independență sau în 1789, în Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din Franța, sunt precizate cele patru mari concepte care delimitează drepturile omului: Libertate, Proprietate, Siguranță, Rezistență la opresiune. În general, *drepturile* precizate atunci: oamenii se nasc liberi și egali în drepturi, libertatea constă în putința de a face tot ceea ce nu dăunează altora etc. sunt *negative*, adică garantează libertățile individului față de intervenția statului.

În 1948, în Declarația Universală a Drepturilor Omului, alături de drepturile negative a căror sferă a fost lărgită, au fost adăugate și *drepturile pozitive* sau *drepturile asigurate de către stat* (la propunerea fostei URSS, care urmărea menținerea forței de intervenție a statului asupra sferei de libertate a individului), precum dreptul la educație, dreptul la un concediu plătit etc.

„Articolul 1. Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și în drepturi. Ele sunt înzestrate cu rațiune și conștiință și trebuie să se comporte unele față de altele în spiritul fraternității.

Articolul 2. Fiecare om se poate prevala de toate drepturile și libertățile proclamate în prezenta declarație fără nici un fel de deosebire de rasă, culoare, sex, limbă, religie, opinie publică sau orice altă opinie, de origine națională sau socială, avere, naștere sau orice alte împrejurări. În afară de aceasta, nu se va face deosebire după statutul politic, juridic sau internațional al țării sau al teritoriului de care ține o persoană, fie că această țară sau teritoriu sunt independente, sub tutelă, neautonome sau supuse vreunei alte limitări de suveranitate.

Articolul 3. Orice ființă umană are dreptul la viață, la libertate și la securitatea persoanei sale. (...)

Articolul 7. Toți oamenii sunt egali în fața legii și au, fără nici o deosebire, dreptul la o egală protecție a legii. Toți oamenii au dreptul la o protecție egală împotriva oricărei discriminări care ar viola prezenta declarație și împotriva oricărei provocări la o asemenea discriminare.” (Declarația Universală a Drepturilor Omului adoptată și proclamată de Adunarea Generală a O.N.U. la 10 decembrie 1948)